

УДК 330:061.66:631.1

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ДОМІНАНТИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРАРНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

С.М. Рогач, кандидат економічних наук

Досліджено теоретико-методологічні та прикладні аспекти екологізації аграрного природокористування. Визначено пріоритети інституціонального збалансування сфери аграрного природокористування через призму екологічної домінанти.

Аграрне природокористування, екологізація, інституціональне середовище, аграрна сфера.

Гострі еколого-економічні суперечності, які характерні для сучасного аграрного природокористування, втрата цінних продуктивних земель, зниження їх родючості та суттєве погіршення екологічних функцій водних і лісових ресурсів на сучасному етапі соціально-економічної перебудови повинні розглядатися як загроза економічній незалежності і національній безпеці України. Тому питання обґрунтування перспективних напрямів формування інституціональних засад екологізації аграрного природокористування та ресурсозбереження в сучасних умовах мають бути піднесені до рівня пріоритетів сталого розвитку країни і найважливішого напрямку державної політики в галузі охорони навколишнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у теоретичне обґрунтування основних положень інституційного напрямку економічної науки зробили роботи Дж. К. Гелбрейта, У. Ростоу, Д. Норта, Р. Коуза, О. Вільямсона, Дж. Б'юкенена, Дж. Кларка, П. Дракера, М. Олсона та ін. Вітчизняна інституціональна парадигма формується під впливом фундаментальних і прикладних досліджень Р. Капелюшнікова, М. Туган-Барановського, В. Гейця, А. Чухна, М. Данілюка, В. Балєєва, Т. Гайдая, С. Архирєєва, В. Якубенка, В. Тамбовцева, С. Кірдіної, З. Герасимчук, М. Корецького, О. Шпикуляка, Ю. Лопатинського та інших. У розробку концептуальних засад екологізації природокористування та формування інституціонального середовища цієї сфери зробили внесок І. Бистряков, О. Веклич, В. Голян, І. Стадницький, Ю. Туниця, М. Хвесик та інші.

Разом з тим, теоретичні аспекти та питання прикладного формування інституціонального забезпечення сфери аграрного природокористування як особливої інституції у вітчизняній науковій літературі розглянуті недостатньо. Водночас, перехід до інноваційної економіки висуває досить серйозні вимоги щодо формування інституціональних засад становлення і розвитку сфери аграрного природокористування, методів та механізмів її екологізації в сучасних умовах, що зумовлює необхідність проведення подальших досліджень цих проблем.

Мета дослідження – аналіз теоретико-методологічних та прикладних аспектів екологізації аграрного природокористування як важливої складової інституціонального середовища аграрної сфери.

Виклад основного матеріалу. Необхідність згладжування екологічних суперечностей актуалізувалась у зв'язку з тотальною індустріалізацією виробничих відносин та неможливістю підмінити наукоємкими технологіями природно-ресурсний чинник соціально-економічного розвитку. Соціально-економічне піднесення супроводжується додатковим залученням природних ресурсів до господарського обороту, що, у свою чергу, підриває баланс в еколого-економічних системах і пришвидшує процеси виснаження та вичерпання запасів окремих складових природного капіталу.

Провідне завдання економічної науки полягає в тому, щоб попередити суспільство, цивілізацію про небезпеку, якою може обернутись економічний добробут, коли не враховується екологічний чинник, а також показати, якою залежною є економіка від природного потенціалу та природних явищ.

Як зазначає В. Голян, масштабні перетворення в господарському комплексі, а саме: структурні зрушення, мають супроводжуватись відповідним інституціональним забезпеченням розширення потужностей, перепрофілювання виробництв, упровадження нових видів продукції з метою раціоналізації наявної природно-ресурсної бази суспільного відтворення [1, с. 20].

Нині значна частина природно-ресурсного потенціалу країни залучена в господарський оборот аграрної сфери, яка є найбільш залежною від природних чинників. Водночас, вона спричинює значний антропогенний тиск на навколишнє середовище і є його суттєвим забруднювачем. Тому, як правомірно зазначають науковці, ситуація з екологією в агросфері України неоднозначна. З одного боку, наявний значний обсяг агресурсного потенціалу, який є вагомою часткою цивілізаційного розвитку, з іншого – сформувалися екологодеструктивні тенденції, що можуть становити загрозу сталого прогресуючого розвитку цієї сфери [5, с. 32]. Це дає підстави сформулювати найважливіші елементи аграрного потенціалу країни та визначити екологодеструктивні тенденції розвитку аграрної сфери (рис. 1).

Рис. 1. Агропотенціал і екологодеструктивні тенденції розвитку аграрної сфери України [5, 6, 7]

Незважаючи на наявність значного біопродуктивного потенціалу в аграрній сфері та певного нормативно-правового забезпечення, наявний цілий ряд екологодеструктивних тенденцій, які потребують інституційного врегулювання.

Це підтверджує і аналіз динаміки абсолютних та інтегрованих показників техногенного навантаження на навколишнє природне середовище (див. таблицю).

**Рівень техногенного навантаження на навколишнє
природне середовище в Україні***

Показники	Роки						2011 р. у % до 2000 р.
	2000	2007	2008	2009	2010	2011	
Викиди забруднюючих речовин у повітря, тис. т	5908,6	7380,0	7210,3	6442,9	6678,0	6877,3	116,3
Викиди діоксиду вуглецю, млн. т	-	218,1	209,4	185,2	198,2	236,0	x
Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, млн. м ³	3313	3854	2728	1766	1744	1612	48,6
їх частка у загальному водовідведенні, %	30,2	43,2	31,5	23,0	21,4	20,0	x
Утворення відходів I–III класів небезпеки, тис. т	2613,2	2585,2	2301,2	1230,3	1659,8	1434,5	54,9
їх частка у спеціально відведених місцях, %	29,1	38,3	46,3	27,1	18,5	9,7	x
Витрати на охорону н.п.с., млн. грн	3224,3	9691,0	12176,0	11073,5	13128,0	18490,7	5,7 раза

* Джерело: за даними Державного комітету статистики України.

Їх динаміка свідчить про те, що екологічна ситуація у природному довікллі залишається досить напруженою. Так, в Україні у 2011 р. в розрахунку на 1 особу викинуто в атмосферу 151 кг діоксиду вуглецю, який належить до парникових газів, скинуто 35 м³ забруднених зворотних вод, утворено 9,8 т відходів, у тому числі 31,4 кг відходів I–III класів небезпеки. Разом з тим, прогресуюче збільшення витрат на охорону навколишнього природного середовища, за аналізований період більше, як у п'ять разів, сприяло встановленню позитивної тенденції щодо зменшення скидання забруднених вод у поверхневі водні об'єкти, зменшення утворення відходів.

Характеризуючи якісний стан земельних угідь, як основи біопродуктивного потенціалу аграрної сфери України, слід відзначити, що значні площі сільськогосподарських угідь – це надмірно кислі, солонцюваті, осолоділі, перезволожені та заболочені землі. Близько половини площі орних земель – дефляційно небезпечні, на третині поширена водна ерозія, а

вміст гумусу в ґрунтах має стабільну тенденцію до зниження. При цьому, темпи їх деградації прогресують. За останні 25 років площа кислих ґрунтів збільшилася на 2,4 млн га, у тому числі ріллі – на 1,5; підданих водній ерозії – на 2,4; засолених – на 1,0; солонцевих комплексів – на 3,9; заболочених і перезволожених – на 1,0; заросли чагарниками і дрібноліссям – 0,5 млн. га земель. Деградують і втрачають родючість зрошувані землі, 14 % від загальної площі поливних земель піддаються ерозії. Зниження родючості земель і їх меліоративна невідповідність, величезні масштаби й інтенсивність деградації ґрунтів зумовлюють щорічно недобір 10–12 млн т сільськогосподарської продукції в перерахунку на зерно [4, с.172–173].

У Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» стан земельних ресурсів визначено як близький до критичного. При цьому, як зазначається в документі, за період проведення земельної реформи значна кількість проблем у сфері земельних відносин загострилася. Збиток від деградації ґрунтів офіційно оцінюється в понад 10 млрд грн, що становить майже 10 % валової продукції сільського господарства. За окремими оцінками, величина цього збитку досягає 10 млрд дол. [3].

Відбувається хижацьке використання орендарями сільгоспугідь, яке, за В. Докучаєвим, можна охарактеризувати як «надірване землеробство». Ігноруються вимоги сівозміни, раціональної структури посівів на користь вирощування найбільш прибуткових, експортоорієнтованих культур.

Така ситуація, значною мірою, зумовлена недосконалістю сучасної інституціональної структури аграрного землекористування, що призводить до втрати економічного інтересу у землекористувачів щодо екологічно безпечного землекористування.

Тривалий екстенсивний тип залучення водних ресурсів у сільськогосподарський обіг спричинив послаблення здатності водно-ресурсних джерел до самовідтворення, що негативно відобразилось як на їх обсягах, так і на якості води, яка споживається.

Разом з тим, часто висловлюється думка, що в Україні немає фінансових можливостей для екологічно безпечного розвитку сільського господарства. Слід зазначити, що реалізація екологічних заходів не завжди пов'язана з економічними витратами, як наприклад, дотримання сівозмін, застосування сидератів тощо. Фахівці ННЦ «Інститут землеробства НААН» зазначають, що сівозміни як основа землеробства є прихованим резервом, який не потребує додаткових затрат і здатний забезпечити вагомий приріст урожаю та стійке функціонування землеробства загалом [2]. Звичайно у короткотерміновому періоді буде спостерігатися певне зменшення надходження прибутків, однак у довгостроковому періоді – виснаження і деградація ґрунтів через недотримання сівозмін спричинятиме значне скорочення обсягів виробництва продукції, надходження прибутку і, зрештою, знижуватиме економічну ефективність вирощування сільськогосподарських культур.

Як правомірно зазначають науковці, екологізацію агровиробництва можна розглядати з високогуманних позицій (пріоритетна турбота про здоров'я, самопочуття як людей, так і тварин, рослин та загалом про якісний стан довкілля) та суто економічної позиції – як екологія позначається

на конкурентоспроможності, ефективності діяльності [5, с. 38]. Залежно від цілей реалізації – високогуманних чи економічних, пропонується розрізняти власне екологічне (або органічне) сільське господарство та екологічно зорієнтоване, дружнє до природи сільське господарство. Відповідно до стратегії та цілей екологізації, сільське господарство повинно функціонувати в жорсткій відповідності до вимог екологічного (органічного) аграрного виробництва і підлягає сертифікації. Екологічно сприятливе сільське господарство передбачає інтегровані методи ведення і має бути притаманним більшості сільськогосподарських підприємств. Хоча існує думка, що природоохоронна діяльність є проблемою для економіки підприємств, оскільки вони мають своєю метою максимізацію прибутку і мінімізацію затрат на виробництво продукції, а змушені витратити часто обмежені кошти, на природовідновлюючі та природоохоронні заходи, що негативно позначається на рентабельності виробництва.

Реалізація стратегії та цілей екологізації аграрного виробництва дає змогу обґрунтувати основні напрями екологізації і сфери природокористування (рис. 2).

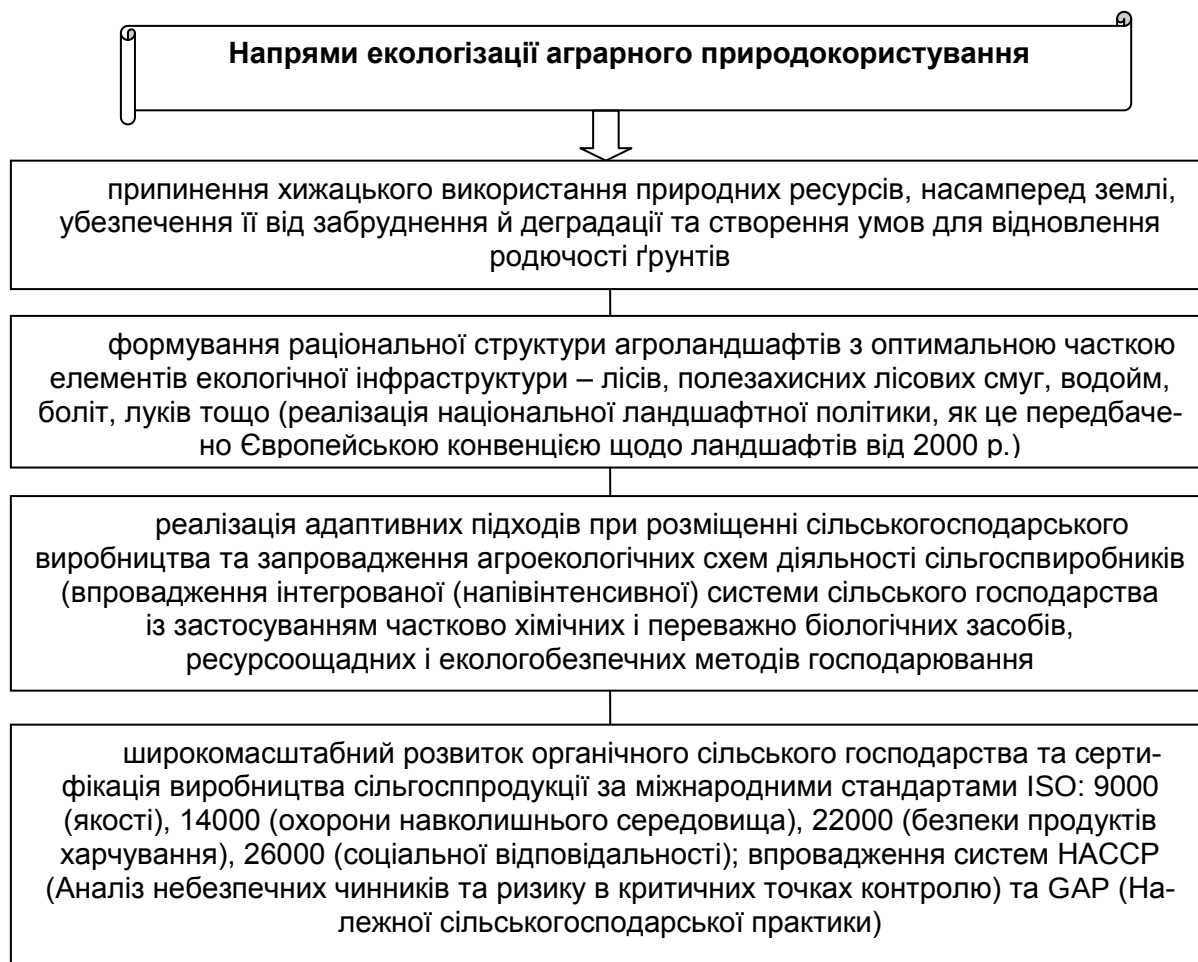

Рис. 2. Основні напрями екологізації аграрного природокористування

Необхідність переходу вітчизняного аграрного виробництва на засади агроекологічної стратегії розвитку задекларована у Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р. В ній, зокре-

ма, зазначається, що екологізація сільського господарства означає застосування раціональних, ресурсозберігаючих, екологічнобезпечних методів господарювання, які здатні забезпечити зростання виробництва, а також вирішувати соціально-економічні проблеми. При цьому раціонально використовується земля, відтворюється родючість, виробляється належної якості та екологічності продукція [3].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Перехід на засади агроекологічної стратегії розвитку аграрної сфери залежатиме, значною мірою, від ефективного інституціонального забезпечення цього процесу як з боку офіційних державних структур, так і за рахунок підключення неформальних механізмів. При цьому, матиме значення сформована система примусу й стимулювання суб'єктів господарювання щодо дотримання встановлених правил і вимог, у тому числі, міжнародних і європейських, а також поширення добровільного виконання державою та окремими сільгоспвиробниками міжнародно визнаних принципів і стандартів відповідальної діяльності. Останні, як вагому складову включають забезпечення раціонального використання природних ресурсів і охорону навколишнього середовища.

Першочергового значення при розробці магістральних напрямів переходу України на модель сталого розвитку набуває формування інституціональних засад системи ресурсоощадливого аграрного природокористування, яке екологізує залучення природних ресурсів у відтворювальний процес, сприяє їх економії та збереженню.

Список літератури

1. Голян В.А. Природокористування як сфера економічних відносин: суперечності та пріоритети / В.А. Голян // Економіка та держава. – 2007. – № 6. – С. 20–22.
2. Гуторов О.І. Проблеми становлення екологічно збалансованого аграрного виробництва / О.І. Гуторов // Перспективи екологізації аграрного виробництва в Україні : зб. наук. праць / за заг. ред. Ю.О. Лупенка, О.В. Ходаківської. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 182 с.
3. Державна служба статистики України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Кошкалда І.В. Оцінка екологічного стану земель сільськогосподарського призначення в контексті ринкових трансформацій / І.В. Кошкалда // Трансформація земельних відносин до ринкових умов господарювання : матеріали Других регіональних річних зборів Північно-Східного відділення Всеукраїнського Конгресу вчених економістів-аграрників, 5 лютого 2009 р., м. Харків. – Х. : ХНТУСГ, 2009. – 222 с.
5. Попова О.Л. Екологізація виробництва як чинник ефективного розвитку вітчизняних сільгосппідприємств / О.Л. Попова // Перспективи екологізації аграрного виробництва в Україні : зб. наук. праць / за заг. ред. Ю.О. Лупенка, О.В. Ходаківської. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 182 с.
6. Рогач С. М. Пріоритетні напрями екологізації аграрного землекористування / С. М. Рогач // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України / редкол. : Д. О. Мельничук (відп. ред.) [та ін.]. – Вип. 168, ч. 1. – К., 2011. – С. 90–97. – (Серія «Економіка, аграрний менеджмент та бізнес»).

7. Саблук П.Т., Ходаківська О.В. Екологізація агропромислового виробництва – визначальна складова сучасної аграрної політики / за заг. ред. Ю.О. Лупенка, О.В. Ходаківської // Перспективи екологізації аграрного виробництва в Україні : зб. наук. праць. – К. : ІАЕ, 2012. – 182 с.

Исследованы теоретико-методологические и прикладные аспекты экологизации аграрного природопользования. Определены приоритеты институционального сбалансирования сферы аграрного природопользования сквозь призму экологической доминанты.

Аграрное природопользование, экологизация, институциональная среда, аграрная сфера.

This article presents the study of theoretical and methodological and applied aspects of ecological agricultural nature use. Defined priorities institutional balancing the agricultural nature through the lens of ecological dominance.

Agrarian nature management, ecological, institutional environment, agriculture sphere.